

**HISTORIADORS I HUMANISTES EN
L'EPistolARI INÈDIT (1773-1789)
DE JOAN ANTONI MAYANS I JOSEP VEGA
(El llegat del criticisme històric del Renaixement a
la Il·lustració)**

per Josep M. Benítez i Riera

Contingut i significat de la memòria

El títol de la memòria expressa clarament el seu contingut i els seus límits. És un títol descriptiu. El subjecte són els historiadors i els humanistes dels quals Joan Antoni Mayans i Siscar (1718-1801) i Josep de Vega i de Sentmenat (1754-1831) tracten profusament en la seva correspondència creuada amb intensitat i constància de 1782 a 1789.

El primer, ja vell, respon a les preguntes del segon, jove de 29 anys, sobre temes de cultura típics del set-cents. Joan Antoni Mayans aboca en les seves lletres els coneixements que havia rebut a l'escola del seu germà Gregori Mayans i Siscar (1699-1781) i els que eren fruit dels seus propis estudis d'Història d'Espanya, de la qual n'era un especialista. Josep Vega —tot i que també addueix les seves opinions— interroga el valencià sobre el valor de molts d'autors i d'obres d'història i de literatura, i demana al vell mestre de la Universitat de València el seu criteri i notícies sobre els grans temes de la cultura espanyola i europea.

Els límits d'espai expressats en el títol són: València, amb Mayans; Barcelona, amb Vega. Joan Antoni Mayans és com un representant del grup intel·lectual valencià, el que havia girat durant més de 60 anys en-

torn de l'erudit central Gregori Mayans, afincat en la seva Oliva natal. Josep Vega és representatiu de les inquietuts intel·lectuals d'una Barcelona privada d'Universitat, però estimulada per l'Acadèmia de Bones Lletres (fundada el 1752) de la qual n'era el president. També hi ha en Josep Vega la influència cultural provinent de la Universitat de Cervera, on un mestre poc comú, Josep Finestres i de Monsalvo (1688-1777), havia estat el nucli de tot un altre grup d'intel·lectuals, professors o no de Cervera.

El límit cronològic del títol és el que imposen les dates de l'*Epistolari* en dos cicles: 1773-1789 pel conjunt de lletres de Joan Antoni Mayans que estudiem, i 1782-1789 per la correspondència única i intensa d'ell amb Josep Vega. Aquest darrer cicle, set anys, és un lapse temporal prou ampli per a poder seguir les vicissituds d'un magisteri i d'un intercanvi de notícies bibliogràfiques i temàtiques dels problemes culturals que interessaven ambdós estudiosos. M'agrada de veure aquest període epistolar com un espai mental de les darreries del segle XVIII amb un curiós final de coincidències, 1789, amb el pas de Carles III a Carles IV, a la península, i amb la gran data revolucionària a Europa.

El subtítol de la memòria dona el significat de la investigació. És alhora interpretatiu i afirmatiu: podem parlar amb fonament d'un llegat del *criticisme històric* que va del Renaixement a la Il·lustració. En efecte, l'anotació sistemàtica de l'*Epistolari* destacà aviat el gruix específic d'uns temes de cultura històrica i literària insistentment tractats pels dos corresponents. Aquests temes, un cop ordenats, donaven per ells mateixos la pauta d'una possible estructuració i redacció de la memòria. Només calia seguir la lògica que portava la mateixa documentació estudiada. Hi havia evidentment un doble camp molt destacat d'interessos: d'una banda el del coneixement del *criticisme històric* en el món de la historiografia espanyola prevalentment; d'una altra banda l'estudi de la història literària i de la seva evolució tan lligada al desenvolupament de l'humanisme ibèric. Avui diríem que Joan Antoni Mayans i Josep Vega van teixint una «història de la historiografia» i una «història de la literatura» del seu temps.

Estructuració de la memòria

La redacció definitiva del treball queda estructurada en sis capítols i unes conclusions particulars i generals. Precedeix als capítols la inevitable *Introducció*, on situo la problemàtica i l'abast de la memòria; i els tres apartats instrumentals i historiogràfics de *Fonts inèdites*, *Fonts impreses*, i *Bibliografia*, que ocupen les pàgines 3 a 30.

El primer capítol és una presentació, alhora que una descripció i una precisió de l'*Epistolari*. Parlo dels antecedents historiogràfics (els punts de partida remots i pròxims a l'estudi de les lletres provinents del cercle dels Mayans i de Cervera). Descric el material: tot ell relacionat amb Joan Antoni Mayans, perquè ell o n'és l'autor o el destinatari. El podem classificar en quatre apartats: a) de 1773 a 1777, nou lletres de Josep La Torre, Gaspar d'Alós i Ferrer, Pedro Vicente Martínez, Xavier Dorca; b) de 1777 a 1779, cinc lletres a Ignasi de Dou i de Bassols; c) de 1780 i 1781, una lletra de Pedro Vicente Martínez, dues a Josep Rialp i Solà, quatre d'aquest, i una a Ignasi de Dou i de Bassols; d) de 1782 a 1789, quaranta lletres a Josep de Vega i de Sentmenat, i setze d'aquest a Joan Antoni Mayans. Finalment caracteritzo l'*Epistolari* amb unes precisions pertinents al cas. L'estudio com a *gènere literari*, prenent-lo amb cautela com a *font històrica limitada*, amb les restriccions de la seva connotació redaccional per part de Joan Antoni Mayans, que les escrivia amb certa petulància nostàlgica envers un «jove erudit», que obliga a «saber-les llegir» i no prendre els judicis que dóna i les notícies tal com ell les dóna.

En el capítol segon presento els dos personatges centrals de l'*Epistolari*: biografies essencials, amb un perfil intel·lectual de Joan Antoni Mayans, i la bibliografia coneguda d'ambdós.

El capítol tercer recull els historiadors tractats en l'*Epistolari* com a autors del passat, és a dir els que no eren coetanis dels corresponents. Començo amb els dos grans autors del segle XVI: Zurita i Morales, tan admirats pels Mayans. Tracto després d'altres autors del XVI com són: Florian de Ocampo, Esteban Garibay y Zamalloa, Hernando del Castillo, Prudencio de Sandoval, Juan Gómez Bravo, Gonzalo Argote de Molina, Juan Bautista Pérez, Girón García de Loaisa. Un apartat especial el dedico a Antonio Agustín i un altre a Juan de Mariana, com a historiador singular ja a cavall del segle XVII. De certs aspectes d'historia-

dors eclesiàstics en dono una panoràmica, des de Francisco de Padilla a Andrés Marcos Burriel, els plans investigadors del qual sempre impressionaren Gregori Mayans. Tracto a part el *cas dels falsaris*, on desfilen Gerónimo Román de la Higuera, Antonio Lupián de Zapata, Joan Gaspar Roig, Juan Tamayo Salazar, Francisco Xavier Manuel de la Huerta y Vega, el primerenc José Pellicer de Ossau, Esteve Barrellas... Una consideració individuada la mereix el segon José Pellicer, *de falsari a historiador crític*. Nicolás Antonio, benemèrit exponent de l'erudició sis-centista, ocupa un lloc preferent en la memòria. El seu paper d'investigador enllaça amb el de Gaspar Ibáñez de Segovia Peralta y Mendoza, marquès de Mondéjar, polifacètic autor editat en part per Gregori Mayans.

El capítol quart el dedico als *historiadors coetanis*: Enrique Flórez (del qual els Mayans en modificaren l'apreci i donaren proves de reprovar els seus mètodes), Juan Bautista Muñoz, l'historiador d'Índies, Francisco Cerdà Rico, sempre estimulat i lloat per Gregori Mayans.

Un cas a part, intitulo el capítol cinqué sobre Manuel Martí, degà d'Alacant (1663-1737). El personatge s'ho mereix. En primer lloc, perquè influí molt en Gregori Mayans i a través d'aquest en Joan Antoni i per tant en Josep Vega; en segon lloc, perquè és al·ludit amb freqüència en l'*Epistolari* que estudio; en tercer lloc, perquè la seva influència en el moviment il·lustrat espanyol hi és present en una doble vessant: la del criticisme literari i històric (que té els seus fonaments en el domini del món cultural de l'humanisme reinaxentista italià i ibèric), i la de la objectivació del fenomen de la decadència hispànica, que passa ja a poder ésser considerada com un *tema* d'estudi; en darrer lloc, perquè la presència de Manuel Martí és palesa en la seva col·laboració amb una personalitat tan cabdal com la del cardenal Sáenz de Aguirre, tant pel que fa a l'edició de la *Collectio maxima Conciliorum Hispaniae*, com en la revisió i edició de la *Bibliotheca Hispana Vetus*, de Nicolás Antonio, propiciada pel cardenal Aguirre, i perquè Manuel Martí fou una peça clau en la transmissió a la posteritat d'alguns autors neo-llatins ja oblidats en el segle XVII, com queda clar en el cas particular del poeta Fernán Ruiz de Villegas, Villegate (1510-1567?), redescobert i editat pel degà amb la col·laboració de Jano Basilio de Castellví.

Del degà Manuel Martí, doncs, en dono les dades biogràfiques indispensables, amb una referència obligada a la seva personalitat força

original i depressiva; parlo de les arrels renaixentistes martinianes i dels seus fruits en el segle XVIII; m'interesso per la visió que d'ell en tenien els Mayans; i aprofundeixo en l'autoconsciència pessimista del degà, convençut com estava que un fat planava damunt la seva vida, aspecte clau de la seva psicologia que em duu a una aproximació a la problemàtica de la *Decadència cultural d'Espanya*, tractada com a tema, l'estudi de la qual per part d'alguns intel·lectuals espanyols ve de les darreries del segle XVII.

El capítol sisè el dedico unitàriament als *humanistes*. Començo amb Antonio de Nebrija «padre de las letras y de los literatos de España», judici de Gregori Mayans que s'ha anat repetint des del segle XVIII fins ara. Cal tenir en compte que en el camp de l'estètica literària (disciplina no independitzada en el segle XV) la novetat del tractat de Nebrija *Artis Rhetorica compendiosa coaptatio ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano* establí el model estructural i els models a tots els autors de preceptiva literària de l'humanisme espanyol. García Matamoros, Francisco Sánchez (el Brocense), Lorenzo Palmireno, el seguiren consolidant la preceptiva com a disciplina autònoma; fins que Cipriano Suárez, amb l'empenta expansiva de la Contrareforma o Reforma Catòlica estén per tot Europa l'herència de Nebrija. Una altra figura destacada en el magisteri epistolar de Joan Antoni Mayans és l'*humanista* filòsof Joan Lluís Vives, les obres del qual edità Gregori Mayans, essent-ne el supervisor Joan Antoni. En l'*Epistolari* hi ha també tota una petita història d'Alexio de Venegas del Busto, al voltant del seu bell llibret espiritual *Agonia del transito de la muerte...*, que aconsolà Josep Vega de la pèrdua de la seva muller. Atenció mayansiana és Juan Lorenzo, Palmireno, el curiós pedagog de més anomenada del seu temps. Tracto així mateix d'Honorato Juan, el mestre del príncep Carles, el fill de Felip II; i de Pedro Juan Nuñez, el valencià deixeble aprofitat d'Antonio Agustín, eximi en el coneixement de les llengües grega i llatina, del qual els Mayans en tenien la *Retòrica*, coneguda com el tractat *Progymnasmata*. Ja Manuel Martí estava afeccionat a un dels gramàtics més sistemàtics Francisco Sánchez de las Brozas (el Brocense), i Joan Antoni el segueix en l'afeccionament: la seva *Minerva*, reeditada moltes vegades, la tenien els Mayans ben anotada.

Conclusions

A) particulars: 1.— L'estudi de l'*Epistolari* de Joan Antoni Mayans i de Josep Vega demostra que durant el segle XVIII hi havia a la península ibèrica nuclis culturals autòctons: el cercle valencià (representat per l'enllaç Manuel Martí, Gregori Mayans, Juan Bautista Muñoz, Francisco Cerdà Rico, Francisco Pérez Bayer, etc.) i altres cercles, un dels quals és el barceloní (que gira entorn de l'Acadèmia de Bones Lletres) representat aquí per Josep Vega, inspirat també per l'altre cercle, elSERVERÍ.

2.— Aquests cercles són independents de la cultura oficial i no necessàriament vinculats a cap Universitat.

3.— Les preocupacions culturals són la llengua (tant les llengües clàssiques com les vernacles), la història literària, la història civil i la eclesiàstica, el dret. Sempre hi aflora una inquietud «nacionalista» de recerca de les arrels, que defuig els mites i pretèn recolzar-se en el màxim d'informació i certesa històriques.

4.— El testimoni de l'*Epistolari* palesa la pervivència de l'interès per l'humanisme: del Renaixement a la Il·lustració superant el Barroc; de les ficcions a la certesa històrica; de les cròniques al criticisme històric.

5.— La base de l'ofici d'historiador encara descansa en l'erudició; però queda clar que aquesta no és valorada tant per la quantitat acrítica de les cites, com pel valor qualitatiu dels testimonis (documents, dades comprovades per testimonis coetanis veraços) i dels arguments (racionalitat sobre tradició o autoritat).

6.— Joan Antoni Mayans i Josep Vega i de Sentmenat són en això pre-il·lustrats (en la terminologia internacional relativa al XVIII europeu) i representants del criticisme històric il·lustrat (per a dir-ho amb termes usats en la historiografia hispana).

B) generals: 1.— Potser el segle XVIII espanyol no fou tant buit d'historiadors i de renovació dels estudis històrics com es habitual de dir.

2.— Hi ha una evolució del tractament de la Història des del segle XV fins a mitjans del XVIII en què hom veu que va consolidant-se el sentit crític.

3.— En una visió de conjunt de la història de les idees del segle XVIII hispànic caldria tenir en compte la presència dels cercles autòctons, sense sobrevalorar-ne, però, el seu influx.

4.— Seria desitjable seguir esbrinant les relacions culturals d'altres personalitats de segona fila, com són Josep Rialp, Xavier Dorca, Miquel Gonser, els Dou, Ignasi i Ramon Llatzer, Benet Ràfols, etc. Facilitarien un coneixement més circumstanciat i matisat de la història cultural del segle XVIII peninsular.

Apèndix documental

Les 208 pàgines de l'apèndix documental de la memòria ofereixen la transcripció exacta de totes les lletres de l'*Epistolari*. A nota remeto totes les correccions gramaticals i d'estil en les minutes de Joan Antoni Mayans. Algunes de les lletres de Joan Antoni havien estat publicades amb correccions ortogràfiques i omissions per J. E. Serrano Morales, l'any 1900, a «Revista Crítica de Historia y Literatura». La resta és inèdita i prové de dos fons, que indico: Arxiu de la Casa Dou i Arxiu Municipal de València.